

**Te Hiringa
Mahara**

Mental Health and
Wellbeing Commission

Ngā Tukinga o Te Kowheori-19 Pepa #4

Kowheori-19 me te noho haumaruru i te kāinga

Poutūterangi 2023

Kowheori-19 me te noho haumaruru i te kāinga

Ko tēnei pepa te tuawhā o ngā pūrongo raupapa poto e waru e tūhira ana i ngā tūāhua matua o ngā tukinga toiora o te urutā i Aotearoa nei.

Ko tā tēnei pūrongo he tiro ki ngā tukinga o te Kowheori-19, ki te noho haumaruru, ki te whakaahuru me te noho wātea a te iwi i ngā tūkinu me ngā ngaukino. Ka huia mai i tēnei o ngā pūrongo, ko te arotake wawe o ngā tuhinga me ngā kitenga i ngā whiriwhiringa kōrero ki ngā rōpū hapori e whai wāhi mai ai ko te reo me te tirohanga hapori.

Mō te whānuitanga o ngā taipitopito ki ngā tikanga me ngā kitenga, tirohia tā mātou tuhinga ōkawa.¹

He whakaōhiti

Kei pā te auhi i te pānuitanga o ētahi o ngā kōrero – kia āta mōhio mai, ka kōrerotia ētahi mahi tūkinu.

Ngā Kitenga

I te wā o te noho rāhui 2020, ka piki ake te tokomaha o ngā pūrongo tūkinu whānau. Hāunga, ko te āhua nei kāore i te kaha kōrerotia.

E ōrite ana tēnei pikinga i ngā rangahau o tāwāhi, arā, te kakenga o ngā tūkinu ā-ira, ngā tūkinu wāhine, ngā tūkinu tamariki, ngā taitōkai me ngā tūkinu pāpori i te wā o ngā mōrearea pēnei i te urutā.

I ngā Taumata Ōhiti 4 me te 2, atu i te 345 ki te 645 ngā pūrongo tūkinu whānau i tukuna ki Ngā Pirihimana o Aotearoa i ia rā. I tērā anō peka o te tau 2019, e 271 ki te 478 noa iho te tokomaha o ēnei momo pūrongotanga i ia rā.

¹ <https://www.mhwc.govt.nz/our-work/covid-19-insights/>

“I mua tonu anō i te urutā, ko te tūkino wāhine tētahi o ngā takahi matatika tangata e horapa whānui ana. Atu i te tīmatanga o te noho rāhui, ka rea ake te tūkino ā-whānau, ka hora-pa kino ki te ao te ata o te urutā.” (UN Women, 2020).

“I ngā wiki ruarua o te noho rāhui, ka rongongā kaiwhakahereora i Manaaki Tāngata ki ngā kōrero e pā ana ki te auhi, ki te maurirere me te riri... Heoi ko ngā kōrero i anipā ai rātou ko ērā kāore i rongohia.” (Johnston, 2020).

Atu i ngā pikinga tūkinotanga, ko ngā pūrongo o ngā tūkino pākaha me ngā tūmomo tūkino i runga i te āhei o te kaihora ki te aroturuki i ō rātou hoa me te whakahaui i tā rātou mana mā ngā tūmomo āhuatanga.

E ai ki Ngā Pirihimana o Aotearoa me ngā rōpū hapori, kāore i kaha pūrongo ngā mahi tūkino, nā te iti o ngā huarahi kia puta mai i ngā tūkino, nā te iti rawa o ngā mātirotiro mōwaho ki ngā tamariki me te iti rawa o ngā pāpātanga ki ngā kaimahi tautoko.

I tino raru ētahi hapori, i āraia rānei ētahi ki te whai tautoko

Ki tā ētahi o te hunga wāhine takakau, i panoni ngā whanonga o ngā kaitūkino, kātahi ka kino ake. Hei tauira ka whakamahia te noho taratahi, te whakawehi, te tūraru māuiui, tae atu ki ngā kōrero whakarehurehu ki te whakahaui, ki te whakamomotu me te tūkino i ā rātou wāhine, tamariki hoki.

Ki te taha ki ngā wheako o te hunga hauā, he nui ake ngā pūrongo o te tūkino hoa me ngā tūkino whānui (pērā i ngā tūkino a ngā mātua me ngā uri) tēnā i te hunga ehara i te hauā. Nā runga i te noho rāhui, ka heke iho ngā pekanga atu a ngā kaitaurima, ā, ka iti iho ngā tautoko ki ngā whānau. Nō konā ka piki te ahotea me te manawapā.

I whakaarohia anō ngā āwangawanga mō te noho haumaruru a ngā tamariki i ngā tautuhinga rerekē, pērā i te noho rāhui ki te whare o te mātua i tūkino i a rātou i mua, pērā rānei i te noho taurima ki tētahi mātua tūkino i pāngia e te Kowheori-19, i māuiui rānei. Ka āwangawanga ngā kaiako mō ētahi o ngā tamariki kīhai i rongohia mō ētahi wiki.

Neke atu i te kotahi o ngā tamariki tokorima kāore i noho haumaruru i a rātou e noho mirumiru ana. Nā te unuhanga o ngā rangatahi 16 tau, 17 tau i te rārangi whare ohotata, ka tāmia rātou kia noho ki ngā wāhi mōrearea. Ki te taha ki ngā rangatahi e mea ana he Takatāpui, he Māori, he uri o Te Moananui-a-Kiwa, he hauā rānei rātou, he kaha atu ā rātou pūrongo o te kore haumaruru i roto i ō rātou mirumiru.

Neke atu i te kotahi o ngā rangatahi Māori tokowhā (29%) me ngā rangatahi o Ngā Iwi o Te Moananui-a-Kiwa (29%) i pūrongo mō tā rātou pāngia e ngā take ā-whānau nā runga i te Kowheori-19.

Ki tā tētahi kōiti hunga kaumātua i whai wāhi ki ētahi rangahau i Aotearoa nei, he nui ngā raruraru e pā ana ki ngā pāhekoheko i waenganui i te whānau. E ai ki ngā mana pupuri e mahi ana i te taha o ngā kaumātua, kua piki ake ngā pūrongo tūkino i te hunga kaumātua i te wā o te noho rāhui.

I te takiwā o te kotahi o ngā rangatahi takatāpui tokotoru (33%) i noho whakarāeae mō tētahi wā ki ō rātou mirumiru.

E 36% o ērā i kōrero mō ngā raru i hua ake, i kino ake rānei i te pakarutanga mai o te Kowheori-19.

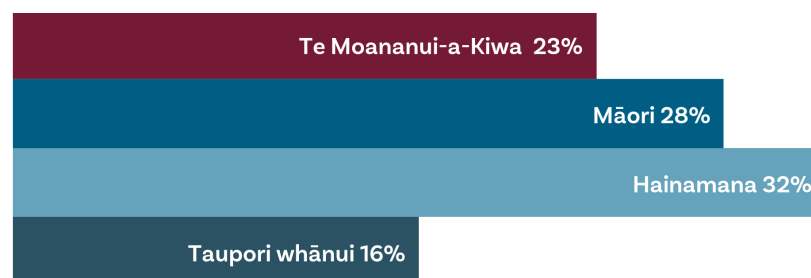
E 32% i māharahara mō ō rātou whare nōhanga.

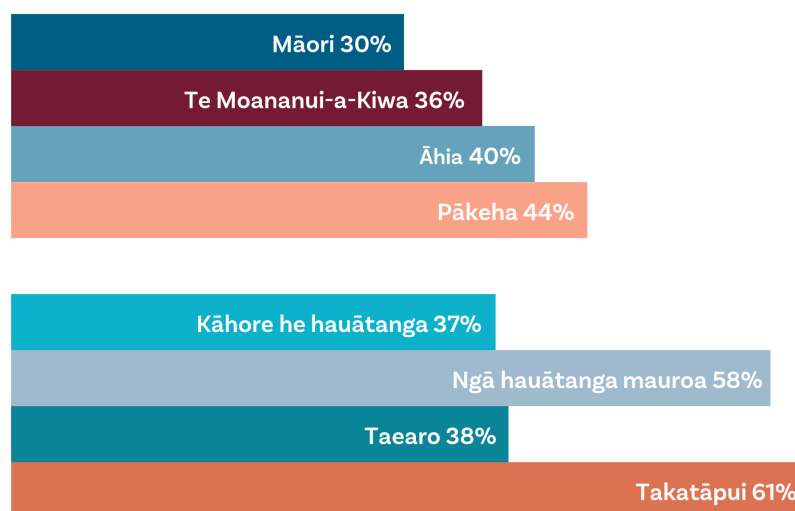
Neke atu i te kotahi o ngā tāngata tokorima o Aotearoa ka rongō i te unuhanga matihiko, ā, i waenganui i te 100,000 me te 150,000 ngā ākongā kāore i te whai wāhi ki te ipurangi i te kāinga – nō konei ka pā mai ētahi wero tāpiri ki te whai wāhi ki ngā tautoko me ngā haumaruru i ngā tūraru.

He nui ngā taero a ngā manene me ngā taurewa ki ngā ratonga tautoko, pērā i te kuare ki te reo Ingarihi/i te kore āhei rānei ki ngā kaiwhakamārama reo, pērā hoki i te korekore o ngā tautoko ahurea me ngā wheako kaikiri. E ai ki ngā rōpū takawaenga he nui ngā kaha me ngā whakapau kaha ki te tono āwhina i waho atu i ō rātou anō hapori.

I rongohia ētahi whakahāwea i ngā wāhanga tōmua o te urutā (Nielsen)

I whiwhi ki ētahi whakapāpātanga tauheia i runga matihiko i te wā o te noho rāhui, whai muri atu rānei (Netsafe)

Nā ngā hangarau mamati ka urutomo ngā tūkinō ki ngā kāinga

He pai ngā pae pāpāho hei whakamahea i te noho taratahi, hei whakapiki hoki i te hononga pāpori. Hāunga tēnei, ka tino kino ake te mahi tūkinō i te wā o te noho rāhui.

He uara tonu tō ngā urupare a te Kāwanatanga me ngā hapori, hāunga tēnei, e whakaatu ana ngā rangahau he nui atu ngā mea ka taea i mua atu, ā, i te wā tonu o te mōrearea hei haumarū i te hunga whakaraerae

Mai noa i te tīmatanga o te urutā, nā te kāwanatanga, nā te Māori me ngā rōpū hapori i tautohu te tūraru o ngā kakenga tūkinō i waenganui i ngā whānau.

I tino mārama te kitea i ngā mana arataki a te Māori ki te haumarū i te iwi i te wā o te Kowheori-19, puta noa i ngā whakahaerenga maha, pērā i ngā kaiwhakarato Whānau Ora, i ngā punanga wāhine me Ngā Wātene Māori. Kīhai te katoa o ēnei ratonga i rite ki te whakatika i ngā take a ngā whānau tūkinō. Hāunga tēnā, i kawea tonutia e rātou te mānuka kia tae rā anō ngā ratonga mātanga.

Mā ngā tūmomo kōwhiringa wātea ka noho haumarū te iwi

Kātahi ka tōhenehene ngā tauira hononga o mua i te Kowheori-19, i whakaūngia ai te whakatoka i ngā whai wāhitanga ki ngā ratonga me ngā tautoko. Inā noa te whai hiranga o te whakaanga atu i ngā tautoko ki te hunga e pākia nei e ngā tōritenga e meatia ake nei i tēnei tuhinga, hei whakapiki anō i tā rātou noho ahuru i te kāinga.

Ko te tūhono ā-ipurangi he tūāhua nui ki te whakahaumarū me te whakahono i te iwi ki ngā tautoko. Hāunga tēnei, he nui ngā hapori i whakatāuteute ki te whai wāhi ki ngā tino ratonga me ngā hangarau i te wā o te urutā. He atanga ngā aukatinga tuihono o ngā tōritenga ā-pāpori, ā-ohaoha hoki. Me māmā ake te whai tautoko.

Me whakamana, me whakauru ngā hapori ki ngā whakamahere me ngā whakahaeretanga hei tautoko pū i te noho haumarū

Mā te mairanga ake i te whakaute me te kiri ngāwari ka whakaheke te pikinga o te mahi tūkinō i te wā o te mōrearea. Mā konei anō ka riro mā ngā hapori e arataki te panonitanga o ngā waiaro a te iwi me ērā whanonga e tautoko ana i te mahi tūkinō.

“...kua ngaro te hātepe o te haere ki te kura i waenganui i te rangatahi, ka mutu, kua tukia rātou i te korenga o te ahurutanga o te kura. I aukati anō ngā whare karakia, ngā whare hoapā me ngā ratonga [...] kua tino pāngia ko ērā rangatahi e noho ana ki ngā kāinga mātaotao, haukū, kōpā, tūkinō rānei.” (Curative New Zealand, 2021).

“I roto i te wā autaiā nei, me wairua auaha tātou e māmā ake ai te whai wāhitanga me te utunga o ngā tautoko. Ehara i te mea pai te pōhēhē ka āhei ngā tāngata ka toa ki te waea mai mō ētahi āwhina i te ahurutanga o ō rātou kāinga” (Saunoamaali’i Karanina Sumeo, in Johnston, 2020).

“He mea whakaatu i te urutā Kowheori-19 mā te whakamana i ngā hapori ki te arataki ka whai hua ake ngā urupare; me whakahaepapa tātou i ērā akoranga i a tātou ka whanake nei.” (Te Poari Haumi o te Toiora ā-Iwi, 2020).

Kua tū tika ngā whakahaerenga hapori ki te kawea atu i ēnei panonitanga, ka mutu, ka mātua i te whakamana me te whakauru i ngā hapori ki ngā whakamahere hei ārai i te mahi tūkino, hei tūhono wawe i te iwi.

Kei ērā hapori pōkaikaha, pērā i ngā rangatahi me te hapori takatāpui, ka takawaretia rātou i te wā o te mōrearea. Hei tautoko i te noho haumaruru, me whakanikohia te whai wāhi o ngā hapori ki ngā whakahaere me ngā tukanga whakataua.

Me aroturuki, me rangahau ake ngā tukinga o te urutā ki te noho haumaruru a te iwi. Mā konei ka āhei te whanaketia o ngā pūnaha me ngā rauemi papai

He mea hirahira kia kawea ake ngā rangahau, kia riro mā ngā raraunga waiwai nei e tuku kitenga mō te nui o ngā tukinga a te urutā ki ngā momo hapori. I runga i te uaua o te tiki atu i ngā tatauranga whai take mō te tūkino whānau me te taitōkai, he mea nui kia haere tonu ngā whiriwhiri kōrero ki ngā kaiwhakarato me ngā whakahaerenga hapori e mārara ake ai ki ngā ia me ngā whanaketanga tūraru i waenganui i ngā taupori whakaraerae.

